

Framkammарstugor i uppsalatrakten

En studie i uppländsk byggnadstradition

ULRICH LANGE och KARIN LÖFGREN

Genom de kulturhistoriska bebyggelseinventeringar som Upplandsmuseet genomfört sedan 1970-talet har byggnadskulturen på den uppländska landsbygden kunnat studeras på ett mer övergripande sätt. Härigenom har det blivit möjligt att urskilja karaktärsdrag i den uppländska byggnadstraditionen. Ett sådant karaktärsdrag är den rikliga förekomsten av framkammарstugor i socknarna öster om Uppsala. Byggnadstypen finns också representerad i de andra socknarna runt Uppsala, men är idag ovanliga i de övriga delarna av landskapet. Inom Rasbo härad finns ett anmärkningsvärt stort antal framkammарstugor, varav de flesta – ett femtontal – ligger i Rasbo socken.

Under 1700-talet var i slättbygdssocknarna kring Uppsala, liksom i övriga Uppland, den envåniga parstugan – med en dagligstuga och en anderstuga samt mellan dessa en förstuga med bakomliggande kammare – den vanligaste bostadstypen på bondgårdarna. Från slutet av 1700-talet märks dock en vilja att bygga större bostadshus, vilket bör sättas i samband med böndernas ökade ekonomiska möjligheter vid denna tid. En intensiv spannmålsodling gav upphov till överskott i rena

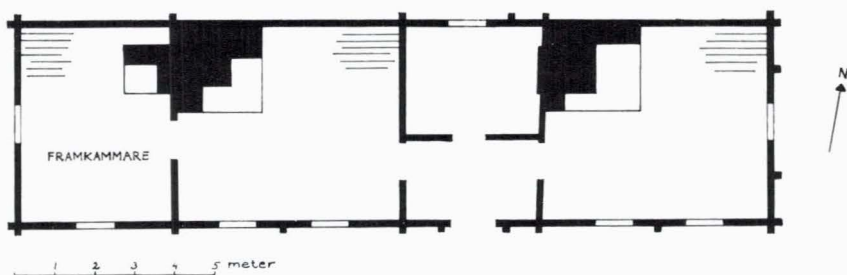

Bild 1. Plan av framkammарstuga vid Byle gård, Funbo socken. Rekonstruktion av Ulrich Lange efter uppmättningsritning och fotografier av Carl Lennart Ceder. Byggnaden uppfördes i ett sammanhang omkr. 1790. Lägga märke till den nästan fönsterlösa norra väggen.

Bild 2. Järsta länsmansboställe, Tensta socken. Byggnaden flyttades till sin nuvarande plats i samband med laga skifte 1844. Foto Maria Malmlöf.

kontanter. Vinsterna gjorde det möjligt att uppta nyheter, bostäder utökades, modekläder och kramvaror blev eftertraktade och flera källor talar om en inte obetydlig lyxkonsumtion. I uppsalatrakten tog sig detta bl. a. uttryck i att man förlängde parstugan med en framkammare invid dagligstugan. På enstaka gårdar byggde man även till en framkammare invid anderstugan. Byggnaden kan ha två eller flera murstockar och är antingen uppförd i ett sammanhang eller tillbyggd från parstuga till framkammarstuga. Tvåvåninga parstugor har däremot varit ovanliga och endast förekommit på enstaka storbondegårdar. Anledningen till detta kan ha varit den rådande skogsbristen i slättbygdsocknarna.

Framkammarstugan var vid slutet av 1600-talet en vanlig bostadstyp på prästgårdar samt på civila och militära boställen. Till de äldsta framkammarstugorna i socknarna runt Uppsala hör länsmansboställena i Järsta i Tensta socken, Skeke i Rasbo socken och Lundby i HusbyLånghundra socken. Dessa är troligen uppförda i början av 1700-talet.

Bild 3. Visteby fänriksboställe tillhörande Rasbo kompani av Upplands regemente. "Caraktärsbyggnaden" uppfördes 1746 och brädfodrades omkring 1800. Verandan har tillbyggt senare. Foto Ulrich Lange.

Bild 4. Skåve, Vaksala socken. Bostadshuset utgörs här av en äldre parstuga som i början av 1800-talet tillbyggt med en framkammare invid dagligstugan. Foto Elisabeth Wannberg.

Bild 5. Årby, Lagga socken. Framkammerstuga uppförd i ett sammanhang omkring 1800. Foto Karin Löfgren.

Bostadshusen för de högre militära befälen blev redan under 1700-talets första hälft ersatta av större och modernare bostadshus med sexdelad plan, medan framkammerstugan bibehölls för de lägre befälen. I uppsala trakten finns två boställen med bevarade framkammerstugor från 1700-talet, Fransta i Husby-Långhundra socken och Visteby i Rasbo socken.

Framkammerstugor på bondgårdar tillkom i allmänhet senare än på boställen. Exakta byggnadsår är oftast okända, men i Nils Ålenius inventeringar av bebyggelsen kring Uppsala på 1920-talet finns flera framkammerstugor med daterade spishällar från decennierna runt 1800. Många parstugor utökades under denna tid såsom t.ex. i Skäve i Vaksala socken och vid Tegelbruket i Rasbo socken. I Lejsta, Ströja och Sandbol i Rasbo, Årby i Lagga och många andra byar finns framkammerstugor som däremot syns tillkomna i ett enda sammanhang.

Av syneprotokoll för de militära boställena framgår att framkammaren tillkommit då en äldre förfallen del av parstugan nybyggt. På det numera försvunna trumslagarbostället i Tibble, Rasbokils socken, blev "Bagarstuga uppsatt år 1780 med kammaren" (dagligstuga och framkammare). Den rivna bagarstugan var mycket gammal medan ander-

Bild 6. Lejsta, Rasbo socken. Många av de bevarade framkammarslugorna i Rasbo socken finns på gårdar som tillhört Frötuna herrgård. Foto Karin Löfgren.

Bild 7. Framkammarsluga med kammare vid bägge gavlarna. Hov, Rasbo socken. Tvåvåninga framkammarslugor har varit ovanliga. Förutom denna finns endast en liknande vid Rasbokils kyrka och en i Morberga, Bälinge socken. Foto Ulrich Lange.

stugan var uppförd på 1760-talet. På det bevarade rustmästarebostället i Fransta uppfördes 1791 en ny anderstuga med framkammare. Ett annat exempel är det försvunna fanjunkarbostället i Karby, Rasbo. Där nyuppfördes dagligstuga med framkammare 1811 medan den äldre anderstugan först några år senare utbyttes mot en ny. Däremot uppfördes det ännu välbevarade bostadshuset på fänriksbostället i Visteby, helt och hållet 1746. Troligen var förhållandet detsamma även på bondgårdarna.

Med stor sannolikhet var det boställena som utgjorde den direkta förebilden för böndernas framkammarstugor. Boställena låg alltid i byarna och de var till sin struktur rena bondgårdar med undantag för de ofta större och högreständsbetonade bostadshusen.

Ett modedrag i bostäderna vid denna tid var salen och sängkammaren och dessa rumsfunktioner var möjliga att införa i framkammarstugan. Anderstugan, som tidigare endast använts som förråd och i samband med fester, inreddes nu till sal. Nya fönster upptogs i den vanligen fönsterlösa väggen mot norr och en modern kakelugn sattes upp. En sådan empiriekakelugn återfinns ännu i en framkammarstuga i Visteby. På motsvarande sätt kunde framkammaren ges status av sängkammare. Ibland försågs den med kakelugn och inreddes med modemöbler. Från Bälinge socken finns en uppteckning om en framkammare som var möblerad med bland annat en vitmålad empiresäng, en vid denna tid typisk modemöbel. Trots dessa moderniteter fortsatte bönderna att sova i dagligstugan, det rum som alltid varit kök, arbetsrum och sovrum. Modekraven var starkare än de verkliga behoven.

Framkammarstugan blev dock kortlevad som bostadstyp och redan på 1830-talet började den att slås ut av salsstugan med femdelad plan, i vilken de eftersträfvade högreständsidealen kompromisslöst kunde inrymmas. Den femdelade planen hade den stora salen rakt innanför förstugan och sängkammare med förbindelse till salen. Viktigast av allt var kanske ändå att den hade en enda murstock vilken uppvärmdes samtliga rum. Den var billig att uppföra, praktisk och bränslesnål, varför den snabbt blev den dominerande bostadstypen i hela Uppland.

Ingen annan uppländsk bygd kan idag uppvisa så många bevarade framkammarstugor som Rasbo. Detta torde bero på att många av gårdarna ägts av det stora godset Frötuna vilket haft en konserverande effekt på bebyggelsen. De framkammarstugor som idag finns bevarade

Bild 8. "Tegelbruket" under Älvgärde gård i Rasbo socken. En särskild murstock för framkammaren kan tyda på att den är tillbyggd på en äldre parstuga. Foto Karin Löfgren.

äger alla ett högt kulturhistoriskt värde som representanter för en äldre i dessa trakter mycket vanlig bostadstyp.

Källor och litteratur

Krigsarkivet, Stockholm: Synprotokoll.

Lantmäterienheten, Länsstyrelsen, Uppsala: Äldre kartor, Synhandlingar till laga skifte.

Upplandsmuseet, Uppsala: Bebyggelseinventeringar, Nils Ålenius dagboksanteckningar.

Svenska gods och gårdar, Uddevalla 1938.

Sveriges bebyggelse, Stockholm 1949.

Uppsala läns Kungl. hushållningssällskap 1815–1915, Uppsala 1915.

Ålenius, Nils, Träslotten i Västerlövsta, *Uppland* 1943.